

«ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИДАННЯ:

- ТАЦІЙ В. Я.**, президент НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (голова редколегії)
ШЕМШУЧЕНКО Ю. С., академік-секретар відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України (заступник голови редколегії)
ПЕТРИШИН О. В., перший віце-президент НАПрН України, академік НАПрН України (відповідальний секретар редколегії)
БАРАБАШ Ю. Г., член-кореспондент НАПрН України
БИТЯК Ю. П., академік-секретар відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України
БОРИСОВА В. І., член-кореспондент НАПрН України
БОРИСОВ В. І., академік-секретар відділення кримінально-правових наук НАПрН України, директор Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, академік НАПрН України
БУРОМЕНСЬКИЙ М. В., член-кореспондент НАПрН України
ГЕТЬМАН А. П., заступник академіка-секретаря відділення екологічного, господарського та аграрного права НАПрН України, академік НАПрН України
ГЛІБКО С. В., в. о. директора Науково-дослідного інституту правового забезпечення інноваційного розвитку НАПрН України
ГОНЧАРЕНКО В. Д., академік-секретар відділення теорії та історії держави і права НАПрН України, академік НАПрН України
ГУСАРОВ С. М., член-кореспондент НАПрН України
ДОВГЕРТ А. С., член-кореспондент НАПрН України
ЖУРАВЕЛЬ В. А., член-кореспондент НАПрН України
КІВАЛОВ С. В., керівник Південного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України
КОМАРОВ В. В., академік НАПрН України
КРУПЧАН О. Д., директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, академік НАПрН України
КУЗНЕЦОВА Н. С., академік-секретар відділення цивільно-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України
КУЧЕРЯВЕНКО М. П., заступник академіка-секретаря відділення державно-правових наук і міжнародного права НАПрН України, академік НАПрН України
МАКСИМОВ С. І., член-кореспондент НАПрН України
МАМУТОВ В. К., керівник Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАН України та НАПрН України
НАСТЮК В. Я., член-кореспондент НАПрН України
НОР В. Т., керівник Західного регіонального наукового центру НАПрН України, академік НАПрН України
ОРЛЮК О. П., директор Науково-дослідного інституту інтелектуальної власності НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ПИЛИПЧУК В. Г., директор Науково-дослідного інституту інформатики і права НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ПРИЛИПКО С. М., академік НАПрН України
СЕРЬОГІНА С. Г., директор Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України
ТИХИЙ В. П., віце-президент – керівник Київського регіонального центру НАПрН України, академік НАПрН України
УСТИМЕНКО В. А., заступник керівника Донецького регіонального наукового центру НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ШАКУН В. І., голова координаційного бюро з проблем кримінології відділення кримінально-правових наук НАПрН України, член-кореспондент НАПрН України
ШЕПТЬКО В. Ю., заступник академіка-секретаря відділення кримінально-правових наук НАПрН України, академік НАПрН України
ШУЛЬГА М. В., член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України
Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

ВЕЛИКА УКРАЇНСЬКА ЮРИДИЧНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

У двадцяти томах

Том 1

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ
І ПРАВА УКРАЇНИ

Харків
«Право»
2016

«Тимчасові правила щодо виділу надільної землі до одних місць», які надали можливість усувати черезсмужність та виокремлювати єдиний наділ – відруб, якщо хата залишалася в селі, або – хутір, якщо садиба переносилась на виділену ділянку. 19 берез. (1 квіт.) 1909 К-т із землевпорядних справ затвердив «Тимчасові правила щодо землеустрою цілих сільських товариств» і з цього часу розпочалося розверстання цілих громад, а не окр. господарів. Проте, побоюючись обезземелення селян, уряд заборонив відчуження надільної землі особам несел. стану. Всі ці уряд. заходи знайшли своє відображення в законі від 14(27) черв. 1910 та законі про землеустрой від 29 трав. (11 черв.) 1911.

За десять реформаторських років общину залишило 2478 тис. господарів із 16919 тис. десятин землі, що становило 26% общинних госп-в і біля 15% площі сел. общинного землеволодіння. Цей узагальнений показник руйнування общини не був однорідним. Регіональна динаміка процесу закріплення землі у прив. власність відтворювала розвиток капіталіст. відносин на селі та присутність у регіоні общинних устоїв. Так, найбільш жваво процес залишення громади відбувався на Правобережж. – 48% та Степовій Україні – 42%, на Лівобережжі цей показник сягав 16,5%. У 1907–11 в Україні виділилося на хутори і відруби понад 226 тис. госп-в, які мали 1800 тис. десятин землі. Завдяки кред. плечу Сел. позем. банку селяни лише за перші три роки С. а. р. придбали 385 тис. десятин поміщицької землі. І починаючи з 1906 банк виходить на перше місце за обсягом операцій серед усіх іпотечних установ імперії.

Складовою частиною С. а. р. була переселенська політика, спрямована на долання агр. перенас. за допомогою переселення малозем. селян у схід. окраїни імперії (Сибір, Серед. Азія, Казахстан). П. Століпін та очільник Гол. управління землеустрою та землеводства О. Кривошеїн сподівалися таким чином збільшити землекористування селян і створити умови для швидкого госп. освоєння схід. районів, посилення там позицій д-ви. Кількість переселенців за 1906–16 становила 3 млн осіб. Але освоєння нових земель не завжди було під силу розореному селянству, і понад 548 тис. переселенців (18%) повернулося назад. У 1907–14 з України переселилося понад 1,1 млн осіб, з них бл. 70% переселенців повернулося.

Проведення С. а. р. припинилося після Лют. революції 1917 в Росії на підставі постанови Тимчасового уряду від 28 черв. (11 лип.) 1917. Реформа остаточно не вирішила поставлених перед нею завдань, не призвела до докорінних соц.-екон. змін, сприяла подальшій соц. диференціації селянства, що стало однією з причин Жовт. революції 1917 в Росії.

Лит.: Погребинський О. Століпінська реформа на Україні. Х., 1931; Лось Ф. Є. Україна в роки столипінської реакції. К.; М., 1944; Аврех А. Я. П. А. Столыпін і судьби реформ в Росии. М., 1991; Анфимов А. М. Власть и реформы. П. А. Столыпін и российское крестьянство. М., 2002; Якименко М. А. Переселення селян з України на Далекий Схід в епоху ринкових реформ кінця XIX – поч. XX ст. Полтава, 2003.

В. С. Кириченко.

СТРАХОВ Микола Миколайович (4 трав. 1925, м. Харків – 9 серп. 2007, м. Харків) – укр. вчений-правознавець. Закінчив 1952 Харків. юрид. ін-т (тепер – Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого). Відтоді працював у цьому ВНЗ: пройшов шлях від асистента каф. історії д-ви і права до професора.

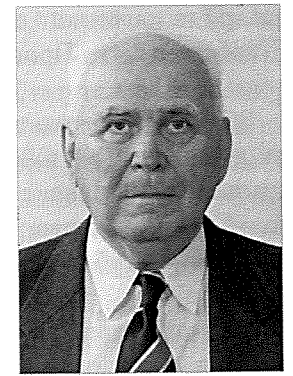
У 1956 захистив дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. н. на тему «Земельне законодавство УРСР у боротьбі за зміцнення союзу робітничого класу і селянства під час переходу до непу», у 1973 – дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. н. на тему «Основні закономірності виникнення і розвитку держави в країнах Стародавнього Сходу». Д-р юрид. н. з 1973. Вчене звання професора присвоєно у 1975, обраний 1993 членом-кореспондентом НАПрН України.

Наук. діяльність присвячувалась проблемам методології д-ви і права зарубіжних країн, України та методиці досліджень і викладанню історико-прав. дисциплін. Опублікував понад 230 наук. праць, серед яких: «Історія держави і права рабовласницького Китаю» (1960); «Держава і право феодалної Англії» (1964); «Рабовласницька і феодална держава і право країн Азії і Африки» (1981, відп. ред. і співавт.), «Основні закономірності становлення буржуазної держави і права у провідних країнах Європи і в Північній Америці» (1991); «Історія держави і права Стародавнього Світу» (1994); «Актуальні проблеми всесвітньої історії» (1996); «Історія держави і права зарубіжних країн» (1999, 2001, 2003); «Історія держави і права України: Академічний курс: у 2 т.», у співавт., 2000) та ін.

Заслужений працівник освіти України (1995). Лауреат Держ. премії України в галузі науки і техніки (2002), Всеукр. щорічного конкурсу на краще профес. досягнення «Юрист року» (1995), конкурсу Союзу юристів на краще юрид. вид. (2000), Премії ім. Ярослава Мудрого (2003) та ін.

Нагороджений орденами: Трудового Червоного Прапора, Червоної Зірки, Слави III ступеня, Вітчизн. війни I ступеня, «За мужність» III ступеня і 15 медалями.

В. О. Рум'янець

М. М. Страхов

«СУД І РОЗПРАВА В ПРАВАХ МАЛОРОСІЙСЬКИХ...» – скорочена назва визначної пам'ятки укр. права 18 ст. Повна назва – «Суд і розправа в правах малоросійських обширно на різних местах показання, а здесь в един краткій й ясній ексцерпт в прекращение горькой в судах волокиты, собранная в полезное же употребление малороссиянам списанная року от Рождества Христова 1750 18 октоврия». Ексцерпт являє собою збірник норм польс.-литов. (Литов. статут 1588; польс. переробки нім. права – Саксон Щербича та Порядок Гроїцького), рос. зак-ва, польс. конституцій 1511 та 1611, розпоряджень гетьман. влади, «Трибунала Великого князівства Литовського» 1581, тлумачення законів і розпоряджень Ген. кан-

целярії та звичаєвого права, що діяли на Лівобережжі та Правобережжі впродовж 15–18 ст.

Збірник складено протягом 1750–58 канд. у члени Ген. військ. суду Ф. Чуйкевичем, який виявив себе як висококваліфікований правник і творча особистість. Служба на суд. посадах, а особливо в Ген. суді зробила з нього юриста-практика, який добре знав закон, суд. систему та її устрій, суд. процедуру, їх позитивні риси та хиби. Його прив. кодифікація зак-ва, наслідком якої став зб. «Суд і розправа...», була другою за часів Гетьманщини після «Прав, за якими судиться малоросійський народ» спроба впорядкування матеріального й процес. права. Але порівняно з «Правами...» праця Ф. Чуйкевича вийшла більш лаконічною й насиченішою. Автор намагався уникнути детальної регламентації відповідних сусп. відносин, обмежившись переважно питаннями судоустрою й судочинства, а також частково зем. та спадкового права.

Ідея необхідності спрощення суд. системи, зменшення кількості апеляц. інстанцій, розмежування суд. й викон. гілок влади тощо вказує на те, що збірник готувався Ф. Чуйкевичем під задуману К. Розумовським суд. реформу Гетьманщини. І цілком можливо, що саме Ф. Чуйкевич послугував генератором її ідеї. Перший варіант «Суд і розправа...» був завершений у 1750; а 1752 був переданий гетьману К. Розумовському.

Збірник за структурою складається з присвяти гетьманові К. Г. Розумовському й таких розділів: 1) Про докази; 2) Про рочки й роки; 3) Про процес;

4) Про апеляції; 5) Про виконання рішення суду; 6) Про посаг, віно й привінок.

Розд. 1 – Про докази – від якості доказів залежить успіх цив. процесу, у якому не можна обмежуватися присягою, а необхідно вишукувати певні докази, які б базувалися на правах малорос., які знають потрійне право: 1) право, затв. через земс. давнину; 2) природне; 3) набуте.

Розд. 2 – Про рочки й роки – і перші, і другі визначають строки суд. або коли суд. процес починається, продовжується і закінчується. Роки – квартал для засідання земс. судів, рочки – місячні строки для судів замкових (городських).

Розд. 3 – Процес – обґрунтовується різниця між цив. і крим. процесом. Належний та швидкий розгляд справи пов'язувався з якісною, професійною роботою суд. персоналу.

Розд. 4 – Апеляція – апеляція допускалася на вироки судів земс., замкових і підкоморських у тих випадках, коли був порушений закон або сторона бачила для себе кривду.

Розд. 5 – Про виконання суду – мова йде про виконання суд. вироків (рішень). У випадку протистояння владі, чи перешкоджанню їй у виконанні суд. вироку (рішення) надавалося право звертатися до Гетьмана.

Розд. 6 – Про посаг, віно й привінок – унормовувалося прав. регулювання майнових стосунків подружжя.

Закінчивши осн. частину праці, Ф. Чуйкевич незабаром побачив, що вона не досконала й не виразна в деяких місцях. Це спонукало його додати ще три розділи: Про давність земську (1755); Про апеляції зі Статуту (1754);

Про суд польовий, підкоморський і комісарський, тобто межовий (1758).

Розд. 7 – Про давність земську – поглиблено поняття давнини та стверджено, що справедливість має переважати суто формальне ставлення до закону.

Розд. 8 – Про апеляції зі Статуту – на підставі Литов. статуту, зак-ва 18 ст. та посилення на істор. факти доводилося, що апеляція за межі Гетьманщини до центр. рос. установах і незаконна, і непотрібна, і образлива та руїнна для людності.

Розд. 9 – Про суд польовий, підкоморний і комісарський, тобто межовий – польовий виїздив на спірні ґрунти в поле; підкоморний – обирався шляхетством із шляхетських кіл для врегулювання питань прив. землеволодіння. Комісарський – перед запровадженням на Гетьманщині підкоморських судів його здійснювали через окр. комісарів, які виїздили на спірні ґрунти й остаточно розв'язували справу, а також мали і межові функції. Глава також містить права та обов'язки комісарів-межовщиків.

Ідея про запровадження на Гетьманщині статутових шляхетських судів подала у зв'язку з тим соц.-екон. положенням Гетьманщини, що його вона зазнала після Б. Хмельницького й перед обранням на гетьмана К. Розумовського (1654–1750). За цей період укр. старшина склалася в певний землевласницький поміщицький клас, що фактично на Гетьманщині тримала владу у своїх руках. Вона здобувала тепер правні підстави для своєї влади. Тому за гетьмування К. Розумовського постає думка,

яка згодом у 1763 й здійснилася, а саме про запровадження на Гетьманщині статутових судів. Статутіві суди, безперечно, були одними із найважливіших станово-класових досягнень шляхетства на Гетьманщині. Праця Ф. Чуйкевича, що ставила й докладно обґрунтовувала питання про них, набуває в історії права Гетьманщини значення як твір не тільки прав., але й такий, що мав практичні результати.

Незважаючи на те, що фактично «Суд і розправа в правах малоросійських...» не мала офіц. характеру, вона справила значний вплив на розвиток правничої думки та суд. практики, що виявлялося у застосуванні судами цього док-та при вирішенні суд. справ.

Оригінал праці Ф. Чуйкевича до наших часів не зберігся. Існують тільки його списки кін. 18 – поч. 19 ст.

Рукописна копія «Суд і розправа...» датована 1791, зберігається у відділі рукописів Держ. публ. б-ки ім. М. Салтикова-Щедрина в С.-Петербурзі.

Лит.: Ткач А. П. Історія кодифікації до революційного права України. К., 1968; Радянська енциклопедія історії України, т. 4: Розлив – Яцкевич. К., 1972; Українська радянська енциклопедія, т. 11, кн. 1: Стодола – Фітогеографія. К., 1984; Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини. Л., 2000; Юридична енциклопедія, т. 5: П–С. К., 2003; Люстрова енциклопедія історії України, т. 1: Від найдавнішого часу до кінця 18 ст. К., 2004; Правознавча спадщина Глухівщини: до 300-ї річниці проголошення Глухова столицею Лівобережної України: зб. пр. К., 2008; Терлюк І. Я. Історія держави і права України. К., 2011.

Н. С. Стеценко.